

УДК 343.1

*М. Є. Шуило**доктор юридичних наук, професор, проректор**(Національна академія СБ України)*

СПОСОБИ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОСОБИ НЕЗАКОННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПЕРЕСЛІДУВАННЯМ

Необхідність відшкодування моральної шкоди впливає із визнання факту невинності особи у вчиненні злочину, оскільки всі припущення про її винність з цього моменту втрачають підстави. В радянський період вважалося, що честь і гідність не можна компенсувати грошима. Окрім цього, така ідея визнавалася "неприйнятною для соціалістичної правосвідомості, оскільки вона принижує людську гідність" [1, с. 1465-1466; 2, с. 33]. У юридичній літературі того періоду проблема відшкодування моральної шкоди обговорювалася, зокрема, як можливість грошової компенсації. При цьому *питання про еквівалентне відшкодування моральної шкоди не виникало. Мета була інша: пом'якшити моральні страждання потерпілому за допомогою грошової компенсації.* Так, Б. Лапицький вважав, що гроші не виконують у даному випадку роль еквівалента душевних страждань, а є лише засобом їх полегшення [3, с. 12]. Окремі вчені дотримувалися думки про те, що моральну шкоду немає потреби компенсувати в грошовій формі, а треба вести мову про форми ліквідації немайнових наслідків правопорушення, усунення або "загладжування моральної шкоди" [4, с. 118]. В. Т. Смирнов і А. О. Собчак вважали, що моральна шкода позбавлена економічного

змісту, тому не можна говорити про її відшкодування [5, с. 61]. На нашу думку, *навряд чи можна знайти еквівалентну заміну моральній шкоді*. Моральні страждання в повному обсязі неможливо компенсувати.

Після проголошення України незалежною державою її законодавство передбачило компенсацію моральної шкоди в Законах "Про захист прав споживачів", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про Службу безпеки України", "Про інформацію", "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей", "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" та інших. Суттєві зміни в регулюванні проблем відшкодування моральної шкоди внесені до Цивільного кодексу України Законом від 6 травня 1993 року "Про внесення змін і доповнень до положення законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій".

Норми про відшкодування моральної шкоди було введено у ЦК УРСР (ст. 6, 7, 440-1). Із прийняттям ЦК України цивільно-правове регулювання відшкодування моральної шкоди засновується на таких положеннях: завдання моральної шкоди визнано підставою виникнення цивільних прав та обов'язків (ст. 11); відшкодування моральної шкоди проголошено одним із способів захисту цивільного права (ст. 16, ст. 280); встановлено, що суб'єкт відносин у сфері інформації може вимагати усунення порушень його права та відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої такими правопорушеннями (ст. 200).

Спеціально урегульовано відшкодування моральної шкоди в ст. 23 ЦК України. Згідно зазначеної статті особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

Стаття 1167 ЦК України встановлює, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім таких випадків:

1) якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки;

2) якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності,

незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт;

3) в інших випадках, встановлених законом.

Спосіб відшкодування моральної шкоди залежить від того, наскільки розповсюджені дані про факт провадження кримінальної справи щодо особи, яку визнано невинною. В цьому плані викликають певний інтерес *виступи в засобах масової інформації* слідчих, прокурорів, які нерідко завдають реабілітантам значної моральної шкоди. До таких публікацій більше довіри, вони сприймаються як безумовні й достовірні. Практика вивчення таких повідомлень свідчить, що в них нерідко не дотримується принцип презумпції невинності. У зв'язку з цим в літературі пропонувалося не вказувати в публікаціях прізвище та ім'я обвинуваченого, "...оскільки його винність судом ще не встановлена, крім випадків затримання на місці злочину" [6, с. 22]. Т. М. Добровольська вважала за доцільне надати право прокуророві вирішувати питання про опублікування матеріалів попереднього розслідування [6].

Вважаємо, що ефективність таких заходів, хоч вони й переслідують благородну мету, навряд чи буде високою. Тому було б доцільним передбачити у законодавстві пряму заборону посадовим особам, у провадженні яких знаходяться кримінальні справи, давати повідомлення про хід їх розслідування до розгляду судами. Така заборона існувала. Згідно з циркуляром НК РСІ і НКЮ СРСР від 18 (10) січня 1923 року особам, що проводять розслідування, заборонялося давати для опублікування в пресі будь-які дані про факти та події у справах і особливо розголошувати дані про притягнення до дізнання, слідства обвинувачених або осіб, проти яких порушується переслідування, в тому числі і в іншому порядку" [7, с. 23-24]. Однак щодо цієї проблеми існують різні думки. Наприклад, серед працівників правоохоронних органів висловлена думка

про можливість спільних виступів у засобах масової інформації правоохоронців і журналістів, а також про узгодження останніми своїх повідомлень з юристами [8, с. 20]. Автори монографії "Гласність судової діяльності з кримінальних справ" вважають, що працівникам правоохоронних органів – міліції та інших органів дізнання, слідчим, прокурорам і суддям – не слід виступати до набрання вироком законної сили в пресі, по радіо й на телебаченні зі статтями і замітками, в яких давалася б оцінка поведінці конкретних осіб, причетних до правопорушення [9, с. 139-140].

Ми підтримуємо таку пропозицію, оскільки завчасні повідомлення офіційних посадових осіб правоохоронних органів можуть необґрунтовано завдати моральної шкоди особам, які будуть визнані невинними або до них будуть винесені виправдувальні вироки.

Виступи в засобах масової інформації до прийняття остаточного рішення щодо інформації не виключають ризику формувати громадську думку недостовірного характеру, що може негативно вплинути на репутацію невинних. Тому не випадково 79% із 200 нами опитаних категорично висловились проти публікацій, оприлюднення через радіо й телебачення матеріалів про злочини до закриття кримінальних справ чи набрання вироками законної сили.

На це звертається увага й у міжнародних документах з прав людини. Так, у коментарі до ст.4 Кодексу поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку, прийнятого ООН 17 грудня 1979 року, зазначається: "За характером своїх обов'язків посадові особи по підтриманню правопорядку отримують інформацію, яка може стосуватися особистого життя інших осіб і потенційно нашкодити їхнім інтересам і особливо репутації. Слід виявляти велику обережність у поводженні з подібною інформацією, використання якої дозволяється тільки при виконанні службових обов'язків або з метою правосуддя. Будь-яке

розголошення такої інформації з іншою метою є неправомірним" [9, с. 176].

Про обмеження права на свободу думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань йдеться також у ст. 34 Конституції України: "Обмеження цих прав може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою попередження безпорядків або злочинів, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації і прав інших громадян, для попередження розголошення інформації, отриманої конфіденційно, або для підтримки авторитету і неупередженості правосуддя".

На нашу думку, було б доцільно дане конституційне положення конкретизувати в окремому законі (чи, скажімо, в новому КПК або Законі "Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні") щодо сфери кримінального судочинства, де встановити заборону повідомлень про результати розслідування чи судового розгляду кримінальних справ до винесення вироку або закриття кримінальної справи у встановленому порядку. Такі норми є в законодавствах зарубіжних країн. Так, ст. 11 Кримінально-процесуального кодексу Франції дані розслідування визнає таємницею і передбачає кримінальну відповідальність за її розголошення.

Законодавство України, навпаки, передбачає можливість таких публікацій. Зокрема, в ч. 2 ст. 11 Закону "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" зазначається: "Якщо відомості про засудження або притягнення громадянина до кримінальної відповідальності, застосування до нього як запобіжного заходу взяття під варту чи накладення на нього адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт були опубліковані в пресі, то на вимогу цього громадянина, а в разі його смерті на вимогу його родичів чи органу дізнання, слідчого прокурора або суду редакції протягом одного місяця

роблять повідомлення про рішення, що реабілітує громадянина відповідно до статті 37 Закону України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні". Звертає на себе увагу той факт, що такі спростування можуть друкуватися на вимогу потерпілого, а в разі його смерті – родичів.

Здавалося б, можна дійти висновку, що це є справою приватної особи. Погодитися з цим важко. Реабілітація невинного є також і справою держави. Вона мусить захищати не тільки приватний, але й публічний інтерес. Виходячи із суті й призначення реабілітації, ми вважаємо, що незалежно від волі реабілітанта чи його родичів у випадку його смерті в обов'язковому порядку необхідне повідомлення про реабілітаційне рішення в органі друкованої інформації, який повідомляв про кримінально-процесуальну репресію невинної особи.

Сьогодні для таких повідомлень не існує сталої форми і змісту, які б відповідали певним вимогам. Ефект реабілітаційних повідомлень, вважаємо, буде більшим тоді, коли в них вказуватимуться не тільки дані про прийняття відповідних рішень, а й причини незаконного кримінального переслідування. Ця новація позитивно впливатиме на дотримання вимог законності в ході кримінально-процесуального провадження. Громадськість повинна знати об'єктивну інформацію, тим більше, що правоохоронні органи, як і весь державний апарат, утримуються за рахунок податків громадян.

Зазначимо, що в органах Міністерства внутрішніх справ і прокуратури у зв'язку з необґрунтованим кримінальним переслідуванням проводяться службові розслідування, за результатами яких робляться висновки про винність чи невинність слідчих. Гласність у цій роботі в першу чергу сприяла б дотриманню законодавства щодо прав громадян України.

На жаль, чинне законодавство, що регулює порядок спростування відомостей про необґрунтоване кримінальне переслідування невинних, досить недосконале. Так, у ч. 2 ст. 11 Закону "Про порядок відшкодування

шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" зазначається, що у відповідному виданні робиться повідомлення про рішення, що реабілітує громадянина на його вимогу, а в разі його смерті – на вимогу родичів чи органу дізнання, слідчого, прокурора або суду протягом одного місяця, якщо відомості про засудження або притягнення громадянина до кримінальної відповідальності, застосування до нього запобіжного заходу – взяття під варту чи накладення на нього адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт – були опубліковані в пресі.

На нашу думку, ці заходи не спростовують остаточно незаконне кримінальне переслідування особи. По-перше, в засобах масової інформації може з'явитися повідомлення про факт порушення кримінальної справи, в якому будуть викладені лише обставини "вчинення злочину" і нічого не буде сказано про взяття під варту, притягнення як обвинуваченого тощо. У зв'язку з цим виникає питання, чи зобов'язана редакція в таких випадках друкувати спростування, оскільки серед процесуальних дій у ч. 2 ст. 11 Закону акт порушення кримінальної справи не зазначається.

Водночас слід зауважити, що в цій нормі наведено далеко не повний перелік слідчих і процесуальних дій, які можуть завдати особі моральної шкоди при їх розголошенні в засобах масової інформації. До них можна віднести обшуки, виїмки, затримання, накладення арешту на майно, пред'явлення обвинувачення тощо. Крім цього, вважаємо неприпустимим вживати в тексті Закону словосполучення "притягнення до кримінальної відповідальності", зміст якого тлумачиться неоднозначно [10, с. 6-8, 67]. Тому необхідно конкретизувати й доповнити ч. 2 ст. 11 Закону "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду". Її, на нашу думку, можна сформулювати в такій редакції: "Якщо відомості про

засудження або порушення кримінальної справи, проведення обшуків, виїмок, затримання, взяття під варту, пред'явлення обвинувачення, накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт або проведення інших слідчих чи процесуальних дій були оприлюднені в пресі, по радіо чи на телебаченні, на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора або суду редакції відповідних засобів масової інформації протягом одного місяця роблять повідомлення про прийняття реабілітаційних рішень у кримінальній справі. В повідомленні обов'язково вказується: ким і коли була порушена кримінальна справа; дата пред'явлення обвинувачення, за якою статтею Кримінального кодексу; ким і коли були прийняті реабілітаційні рішення (виправдувальний вирок, постанова про закриття кримінальної справи); причини, які сприяли прийняттю реабілітаційних рішень; розмір майнової шкоди, що підлягає відшкодуванню, і розмір компенсації за моральну шкоду".

Практика знає чимало способів спростування незаконності кримінального переслідування. Наприклад, в 1988 році прокуратурою Грузинської РСР було рекомендовано всім підлеглим прокурорам увести в практику публічні вибачення працівників правоохоронних органів, з вини яких громадяни незаконно притягалися до кримінальної відповідальності й засуджувалися, перед такими особами за місцем їх постійного проживання і в трудових колективах, де вони працювали [11]. Подібний спосіб відшкодування моральної шкоди сприяє ліквідації невідповідності між негативною громадською думкою про громадянина, що склалася в результаті провадження у кримінальній справі, і справжньою його невинністю.

На нашу думку, припис закону про письмове повідомлення трудового колективу чи громадської організації про прийняття реабілітаційних рішень є формальним і не завжди досягає мети. Для пом'якшення

морального стану невинно потерпілого від кримінального переслідування необхідні кваліфіковані роз'яснення фахівців-юристів. Крім цього, очевидно, буде правильним, якщо це робитимуть представники відповідних правоохоронних органів, котрі від імені держави публічно вибачатимуться перед потерпілим за допущене правопорушення та моральні страждання. Крім того, зазначимо, що в ч.1 ст.11 Закону остаточно не визначений механізм доведення до громадськості письмового повідомлення правоохоронних органів. Як теоретично, так і практично отримання такого повідомлення не зобов'язує посадових осіб оголошувати його зміст перед трудовим колективом. Вони можуть це зробити, а можуть і не виконати прохання органу дзнання, слідчого, судді чи прокурора, оскільки правозобов'язуючого припису щодо цього немає.

На нашу думку, заслуговує на увагу досвід французького кримінально-процесуального законодавства. Відповідно до КПК Франції ухвала або вирок, за якими засуджений визнається невинним, вивіщується в населеному пункті, де відбулося засудження, за місцем вчинення злочину, за місцем проживання осіб, що клопотали про перегляд справи, і за місцем проживання "жертви судової помилки", якщо незаконно засуджений помер. Вважаємо, що запровадження такого порядку у вітчизняному законодавстві було б додатковою гарантією поновлення доброго імені реабілітованого.

Спростування в засобах масової інформації неправдивих відомостей, які ганьблять честь, гідність та професійну репутацію, значною мірою усувають наслідки завданої шкоди, але це не може бути підставою для відмови в компенсації моральної шкоди в грошовій формі. Ці два способи можуть доповнювати один одного, але не розцінюватися як альтернативні чи такі, котрі заміщають один одного.

У теорії й на практиці існують розбіжності щодо розмірів компенсації моральної шкоди. Наприклад, Е. Е. Мачульська вважає: "...Принцип повної

відповідальності повинен стосуватися будь-якого виду шкоди – і майнової, і моральної. Саме з позицій цього принципу доцільно уточнити зміст відповідних статей цивільного законодавства, встановити право на відшкодування моральної шкоди не тільки при винному, але й при випадковому завданні шкоди життю і здоров'ю потерпілого" [12, с. 27]. Тут можна посперечатися. Поновлення немайнових благ має свої особливості. Глибину їх вразливості не можна подати в грошовому еквіваленті (аналіз наукових позицій з цього питання нами подано в роботі: [13, с. 274-277]). Існують заходи, які максимально сприяють створенню умов для поновлення цих прав. Передусім це публічне вибачення і спростування неправдивих даних, що паплюжать особу, шляхом опублікування в засобах масової інформації чи офіційного повідомлення за місцем роботи або проживання. Передбачається і грошова компенсація потерпілому. Щоправда, вона не може відігравати роль еквіваленту, але якоюсь мірою допоможе реабілітувати добре ім'я.

Разом з тим, особа не може визначити глибину психічних і фізичних страждань в грошовому еквіваленті. По-перше, це неможливо, оскільки відсутні стійкі критерії, а по-друге, вона є зацікавленою стороною. Отже, говорити про конкретні грошові суми недоречно. Мабуть, правильною є думка О. Ерделевського про те, що "...у позивача немає суб'єктивного права вимагати компенсацію в раніше визначеному розмірі. Він може вимагати, щоб суд визначив цей розмір..." [13, с. 39]. Але судова практика вимагає від позивачів називати розмір компенсації за моральну шкоду. Однак це лише суб'єктивна думка потерпілого, яка допомагає суду визначити розмір компенсації. Так, в п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" зазначається, що суд має з'ясувати, "...в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі він оцінює пов'язані з ним втрати та з чого при цьому виходить".

Перебільшення суб'єктивного фактора в оцінці розміру моральної шкоди є помилковим.

Не можна не враховувати і ті витрати, які необхідні для поновлення уражених прав. Це не тільки витрати, пов'язані з публікаціями, повідомленнями-спростуваннями в засобах масової інформації, але й ті, що необхідні на лікування психічних розладів. Ці обставини закріплені в законодавстві деяких зарубіжних країн. Так, за свідченнями П. Яні, в США встановлений порядок матеріального відшкодування моральної шкоди, котрий у багатьох випадках фактично передбачає відшкодування затрат на реабілітацію, яка включає лікування після завдання шкоди психіці [15, с. 7]. Тому, на нашу думку, при визначенні розміру шкоди взагалі й моральної зокрема, слід враховувати такі обставини: безпосередньо завдану шкоду в момент правопорушення, наслідки, що виникли після цього, а також витрати на поновлення ураженого блага.

Вносяться пропозиції формалізувати критерії компенсації моральної шкоди й відповідно до кожного виду правопорушення встановити коефіцієнт та розмір компенсації [16, с. 133-134]. На нашу думку, такий підхід певною мірою відображає технократичні засади вирішення проблеми виключно гуманітарного характеру. Очевидно, така ідея заслуговує на існування, але брати її за основу при визначенні розміру компенсації не доцільно, оскільки в даному випадку не враховуються особливості характеру потерпілого, його фізичні і психологічні якості, а також конкретні обставини завдання шкоди. Вважаємо, що М. С. Малєїн слушно пропонує брати до уваги такі критерії для визначення розміру моральної шкоди, "...як громадську оцінку ураженого блага, ступінь вини правопорушника, життєві умови потерпілого (стан здоров'я, вік, службове, сімейне становище), сферу розповсюдження неправдивих даних у масовому виданні чи вузькому колі..." [17, с. 35].

Не існує остаточного переліку таких критеріїв, вони різні в кожному конкретному випадку. Характерною їх ознакою є те, що вони мають об'єктивно-умовну властивість. Іншими словами, можуть сприйматися і оцінюватися оточуючими.

Грошова компенсація може розцінюватись потерпілим як визнання несправедливості завдання моральної шкоди і викликати у нього позитивні емоції, які певною мірою нівелюють негативні зміни в його психіці. Зрозуміло, що така компенсація має умовний характер, тому законодавству треба відмовитися від встановлення конкретних її розмірів і надати право вирішувати це суду. У зв'язку з цим, на нашу думку, є невиправданою редакція ч. 3 ст. 13 Закону "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду", де зазначається: "Відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством чи судом провадиться, виходячи з розміру не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожний місяць перебування під слідством чи судом".

Питання про визначення розміру відшкодування встановленої моральної шкоди для суддів є складним, оскільки чітких критеріїв такого визначення правовими нормами не встановлено. В даному випадку законодавець, на нашу думку, розраховує на зважене врахування судами всіх обставин, за яких заподіяна моральна шкода.

Практика судів свідчить про відсутність у деяких випадках оптимального підходу до вирішення цього питання як з боку самих потерпілих, так і судів. Наприклад, в ухвалі судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України, прийнятій за результатами касаційного розгляду скарги громадянина Мельниченка С. І. на постанову судді Рівненського обласного суду від 30 жовтня 1996 року, зазначається, що вироком Рівненського обласного суду від 28 лютого 1996 року Мельниченко С. І. був визнаний невинним у пред'явленому обвинуваченні

за ст. 117 ч. 4 і 96 п. "ж" і по суду виправданим. З 20 жовтня 1993 року по 28 лютого 1996 року він перебував під вартою, у зв'язку з чим звернувся із заявою про відшкодування моральної шкоди в розмірі 150 млрд. гривень. Постановою суду йому відшкодовано моральну шкоду в розмірі лише 500 гривень. Судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду України відмінила цю постанову і вказала, що "...Мельниченко С. І. понад 2 роки 4 місяці незаконно перебував під вартою у зв'язку з обвинуваченням у вчиненні тяжкого злочину (за цей злочин мірою покарання могла бути призначена смертна кара). З урахуванням цих обставин визначення в постанові розміру моральної шкоди в 500 гривень (у заяві Мельниченка С. І. ставилося питання про суму у 3000 разів більшу) не може не викликати сумніву в його правильності" [18].

Наведене свідчить про те, що інколи суди належним чином не з'ясовували, в чому полягали тяжкі наслідки моральної шкоди. Розмір компенсації не повинен бути занадто малим, щоб не звести нанівець саму ідею, і занадто великим, аби не перебільшити значення відшкодування. При визначенні розміру моральної шкоди треба в першу чергу керуватися моральними чинниками – справедливістю і мудрістю. Очевидно, необхідно враховувати, якими протиправними діями були завдані страждання, посадові особи чи громадяни це здійснили, які були причини таких діянь тощо. Такі чинники поряд з іншими можуть допомогти у визначенні характеру фізичних і психічних страждань.

Зрозуміло, що моральна шкода призводить до негативних змін в житті людини: погіршуються стосунки в сім'ї, з колегами, втрачається можливість продовжити кар'єру, згортається підприємницька діяльність тощо. Наприклад, Ужгородський міський суд, визначаючи розмір моральної шкоди незаконно притягнутому до кримінальної відповідальності М. Ю. Темнову, у своєму рішенні вказав: "Темнов М. Ю. незаконно утримувався під вартою понад 15 місяців, що призвело до

порушення його нормальних життєвих зв'язків, погіршення відносин з оточуючими людьми, зниження престижу, ділової кваліфікації та перспективи по службі як офіцера СБУ. Це вимагало від нього додаткових зусиль для організації свого життя після реабілітації, а тому завдані позивачу моральні втрати є значними" [19].

Суди враховують тривалість моральних страждань, а також їх вплив на стан здоров'я не тільки потерпілого, але його рідних і близьких. Так, у цій же справі, мотивуючи своє рішення, суд зазначив: "Враховуючи характер і тривалість моральних страждань позивача, в період знаходження якого під вартою двічі перенесла операційні втручання по стану здоров'я його неповнолітня донька, істотність вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, суд розмір заподіяної Темнову моральної (немайнової) шкоди визначив в сумі 40 тисяч гривень".

Одним із критеріїв, що впливає на розмір моральної шкоди, є, на нашу думку, її спричинення посадовими особами, котрі зобов'язані утримуватися від протиправних дій, тим більше, якщо це робиться в грубій формі з явним порушенням вимог законодавства. Очевидно, що розмір компенсації моральної шкоди у вітчизняному законодавстві фактично визначається за принципом прецеденту.

Автор далекий від думки, що має існувати вичерпний перелік критеріїв для визначення розмірів компенсації. Вони зумовлюються конкретними обставинами. Наприклад, незаконне кримінальне переслідування чи засудження особи може істотно вплинути на подальшу долю особи, змінити його життєві плани. Ось чому Дніпровський районний суд м. Херсона у своєму рішенні про відшкодування моральної шкоди офіцеру СБУ Далешину О. Ю. за незаконне кримінальне переслідування серед інших обставин, що впливають на розмір компенсації, назвав також розлад життєвих планів потерпілого [20].

Отже, при відшкодуванні моральної (немайнової) шкоди необхідно враховувати такі критерії: 1) протиправність дій винуватця моральної шкоди та їх характер (ким вони вчинені – посадовими особами чи ні); 2) наявність страждань, завданих приниженням особистих немайнових правових благ (фізичні страждання, особлива чутливість до болю у потерпілого, вид ушкоджень, тривалість лікування і його наслідки, психічні страждання, вразливість психіки людини, подальша робота за фахом, усвідомлення тяжкості свого стану, суб'єктивна оцінка потерпілим свого блага (честі та гідності), турбота про сім'ю, близьких, порушення психіки у вигляді шоку, депресії, невротичних змін, які тягнуть за собою повторні соматичні хвороби тощо); 3) вина того, хто вчинив шкоду, якщо вона є підставою для відповідальності; 4) наявність негативних змін у житті потерпілого; 5) наявність адекватного причинного зв'язку між протиправними діяннями та їх наслідками у вигляді страждань, а також тими негативними наслідками, що сталися в житті потерпілого.

Список використаних джерел

1. Зейц А. Возмещение морального вреда по советскому законодательству / А. Зейц // Еженедельник советской юстиции. – 1927. – № 47. – С. 1465-1466.
2. Юридический словарь / Гл. ред. С. Н. Братусь, Н. Д. Казанцев, С. Ф. Кечекьян и др. – М. : Госюриздат, 1953. – 782 с.
3. Лапицкий Б. Возмещение за неимущественный вред / Б. Лапицкий // Сборник Ярославского университета. – Ярославль, 1920. – Вып. 1. – С. 12.
4. Шиминова М. Я. Компенсация вреда гражданам. Гражданско-правовое регулирование / М. Я. Шиминова ; Отв. ред. Н. С. Малейн ; Академия наук СССР ; Институт государства и права. – М. : Наука, 1979. – 184 с.

5. Смирнов В. Т. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве / В. Т. Смирнов, А. А. Собчак ; Ленинградский государственный университет им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1983. – 152 с.
6. Добровольская Т. Н. Заглаживание морального вреда, причиненного необоснованным привлечением к уголовной ответственности / Т. Н. Добровольская // Соц. законность. – 1958. – № 7. – С. 22.
7. Известия рабоче-крестьянской инспекции. – 1923. – № 5. – С. 23-24.
8. Правосудие и процесс в свете гласности (репортаж) // Сов. юстиция. – 1989. – № 23. – С. 20.
9. Леоненко В. В. Гласность судебной деятельности по уголовным делам / В. В. Леоненко, Г. И. Чангули, М. И. Сирый, А. И. Миллер. – К., 1993.
10. Карнеева Л. М. Привлечение к уголовной ответственности. Законность и обоснованность / Л. М. Карнеева. – М., 1971 – 133 с.
11. Размадзе В. Оправдание / В. Размадзе // Известия. – 1988. – 28 сентября.
12. Мачульская Е. Е. Проблемы возмещения морального вреда в трудовом праве / Е. Е. Мачульская // Вестник Московского университета. Серия "Право". – 1994. – № 1. – С. 24-30.
13. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: Монографія / М. Є. Шумило. – Х. : Арсіс, 2001. – 320 с.
14. Эрделевский А. Компенсация морального вреда / А. Эрделевский // Законность. – 1997. – № 5. – С. 36-40.
15. Янин П. С. Моральный вред как основание признания потерпевшим / П. С. Янин // Советская юстиция. – 1993. – № 3. – С. 6-7.
16. Эрделевский А. Компенсация морального вреда в России и за рубежом / А. Эрделевский. – М. : Издательская группа Форум – Инфра-М, 1997. – 240 с.

17. Малеин Н. С. Возмещение вреда, причиненного личности / Н. С. Малеин. – М. : Юрид. лит., 1965. – 230 с.
18. Кримінальна справа № 2-213-к 97. // Архів Судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України.
19. Цивільна справа № 2-90/1998 рік. – Т. 1. – С. 99-101 // Архів Ужгородського міського суду Закарпатської обл.
20. Цивільна справа № 2-1088/97 р. – Т.1. – С.51-52 // Архів Дніпровського районного суду м. Херсон.

Шумило М. Є.

Способи компенсації моральної шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням

У статті досліджуються проблеми компенсації моральної шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням, обґрунтовано відповідні пропозиції до вдосконалення чинного законодавства

Ключові слова: моральна шкода; незаконні дії органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду; повідомлення в ЗМІ; компенсація

Шумило Н. Е.

Способы компенсации морального вреда, нанесенного лицу незаконным криминальным преследованием

В статье исследуются проблемы компенсации морального вреда, нанесенного лицу незаконным уголовным преследованием, обоснованы соответствующие предложения совершенствования действующего законодательства

Ключевые слова: моральный вред; незаконные действия органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда; сообщение в СМИ; компенсация

Shumylo M. Ye.

The methods of indemnity for the moral damage, inflicted on a person by illegal criminal prosecutions

The problems of the moral damage indemnity, inflicted on the person by illegal criminal pursuit are researched in the article and the proposals related to improvement of the current legislation are grounded

Key words: moral damage; illegal actions of inquest bodies, preliminary investigation bodies, public prosecutor's office and court; the message in mass-media; indemnity